

Fekete J. József

Xántus csodamokaszinjában

Jász Attila: XANTUSiana – avagy egy regényes élet kalandjai

Az epikai közléstől elvárt folyamatosság irányából a töredezett narratíva felé mutató, de csupán parányi elmozdulásnak tűnhet, hogy Jász Attilának a címében epikus – eposzi – alkotásra utaló verseskönyve az olvasó által a megidézett műfaj nyomán várt, *egy kalandos élet regénye* helyett az *egy regényes élet kalandjai* alcímet viseli, viszont az elmozdulás üzenete egyértelmű: nem verses regényben jelenik meg a legendás kalandor, egyben a magyar természettudomány fejlődésében jelentős előrelépést tevő tizenkilencedik századi utazó és természettudományi gyűjtő, Xántus János alakja, hanem a kalandjai nyomát követő versekből áll össze regényes élettörténete, ha éppenséggel ilyen valóságreferenciát kíván valaki számon kérni a biografikus történeten messze túlmutató alkotáson. A könyv alcíme előreutal a megszólaltatott műfajra és az alkalmazott alkotói módszertanra egyaránt, a verses epika helyett lírai helyzetekből megképződő elbeszélést, életrajzi időfolytonosság helyett az életrajzisághoz köthető, elbeszélő jellegű (vers)mozaikot ígér. A kötet címéből és alcíméből az olvasó még nem sejtethi, hogy tulajdonképpen prózaversekkel szembesül majd, se azt, hogy a versek narratív jellege mellé felsorakozik a filozofikus-morális kontempláció, a lírai áttételezés, a pillanat kimerevítése, a látvány kinagyítása, az érzelmek romantikus színezete (ez utóbbi az emigráns szabadságharcos Xántus hazafias és erkölcsi kinyilatkoztatásai során bizonytalanítja el az olvasót azok őszinteségét, illetve megjátszottságát illetően, hogy költő és olvasó egyaránt elgondolkodjon afölött, milyen érzelmek milyen mértékben válhatnak szerepjátszás témájává, hogy mennyi lírát képes elviselni a pátosz, és viszont, mennyire patetizálható a líra, egyben tematizálván a bármi- és mindenemű határok átléphetőségének poétikai kérdését), vagyis mindaz megjelenik ebben a tematikai összpontosítás tekintetében a korábbiaknál még fegyelmesebben fókuszáló kötetben, amire Jász Attila rászoktatta olvasóit. Rászoktatta, egyben kényeztette, azzal például, hogy a versekkel párhuzamosan esszékét írt, és az esszéiben felfejtette bonyolult versvilágának több eredőjét, így például a *Miért Szicília* című kötetét két nagy ívű esszével is értelmezte, csak hát Jász Attila dörzsölt fickó, esszéi egy ideig segítik a kötet értelmezését, utána viszont tovább bonyolítják a képet. Amennyiben az olvasó az esszék nyomán halad az említett verseskönyvben, rá kell jönnie, hogy a költő semmit se bízott a véletlenre, azt sem, hogy mindig lépéselőnyben legyen, arra az esetre, ha az olvasó nem fogadja el a kényeztetés menti könnyebb ellenállás értelemfeltáró, érzelmkifejtő vonalát, verseiben mindig találjon kaput a továbblépéshez.

A *XANTUSiana* a korábbiakhoz hasonlóan aprólékosan megszerkesztett kötet, viszont eddig ez utal vissza a legközvetlenebbül ihlető forrására. A könyv szimmetrikus fölépítésű, két fejezete, a *LEVÉLfogalmazványok* és a *NAPLÓtöredékek* című rész is egyaránt ötven, sajátos verstestet öltő szöveget fog egybe, a két, műfaji megjelölésében különböző egységet végül egy *append X* zárja le, ami voltaképpen nem záróköve, hanem tényleges függeléke a kompozíciónak – verseskönyvben szokatlan módon a *Felhasznált irodalom* és a képek jegyzékét tartalmazza –, az utóbbi is ugyanúgy felhasznált irodalomnak tekinthető, akár a szöveges dokumentumok.

A mű – hiszen a kötet nem versek gyűjteménye, hanem egybefüggő műalkotás – kontempatív vonulatára nem lehet úgy tekinteni, mint valami adott témára alkotott variációk sorára, inkább az történt, hogy a költő érdeklődését magas hőfokra hevítette a téma, ez esetben a legendás személy legendás élete, amiről magánjellegű kíváncsiságának kielégítésére igyekezett minél több információt szerezni, miközben lírai énje lépésben követte ezt a kíváncsiságot, és a jelen pillanatait a múlt pillanataihoz illesztve versből építette fel hőse életregényének egyik lehetséges megfogalmazását, amelyben ártalmatlanul, viszont termékenyítően nyomul egymásba Xántus élete és Jász Attila versvilága, és viszont, Jász Attila valós világa a Xántus János köré épülő fiktív világba, csakis oda, hiszen a hajdani, tizenkilencedik századi valós világba a képzeleten, az irodalmi szerepjátszáson kívül semmiféle transzgresszió nem képes áthatolni. A könyvben szó sincs, szó se lehet semmilyen spontaneitásról, a versek nem külső benyomásokból vagy belső ingerekből táplálkozva épültek, hanem a kontempláció nyomán öltöttek hangtestet és rendeződtek betűsorokba, ugyanúgy, miként Jász Attila minden előbbi verseskötetében.

Kiélezett helyzet, sorsfordító történelmi pillanat tanúja a *XANTUSiana* levélíró-naplóíró hőse, Xántus János, akit az indiánok – vagy talán mégis inkább Karl May (meg olvasói) – Old Shatterhandnak neveztek; 1848-ban népét és hazáját megfosztják szabadságától, Xántus honvédhadnagyként száll szembe az idegenek elnyomásával, a szabadságharc bukása után emigrációba kényszerül; 1852-től 1861-ig az Egyesült Államokban él, három évet a hadsereg kötelékében szolgál, saját és nemzete tragédiájának súlyát tetézi, hogy szemtanúja annak, ahogy a fehér ember rezervátumokba kényszeríti a földrészt őslakosait, magának rabolja földjük zsírsóját, transzkontinentális vasúti pályát épít, amivel átvágja az őshonos bölények – az indiánok élelemforrása – vonulási útvonalát, praktikusnak tűnő megoldásként pedig fölborítja a terület biodiverzitását. A levélíró/beszélő ebbéli tapasztalataiból eredően a tényeket erkölcsi vetületük árnyékával együtt látja, látattja:

XII. [INDIÁNNAK LENNI]

*ez nem attól függ milyen a bőröd színe
hanem egyszerűen csak a szívtől mivel
az indián mindenét odaadja társainak a*

*fehér ember kereskedő típus mindent
önmagáért önmagának csinál és ehhez
a felismeréshez a fél világot meg kellett*

*kerülnöm
majdnem
az egészet*

Xántus, a „szőlőkött és üldözött szabadságharcosok” egyike, aki otthoni és az újvilágban szerzett tapasztalatai nyomán rokonlelkeknek tekinti az indiánokat, mert sorsuk hasonlatossága csak erősíti abbéli meggyőződését, hogy a magyarok Európa indiánjai. Olyan tapasztalás ez, ami elől képtelenség elmenekülni, így Xántus levél- és naplójírása a szabadulás egyetlen lehetséges útvonalaként metaforizálódik, és ez a metafora túlmutat a *XANTUSiana* határain, egyben vissza is utal Jász Attila több korábbi kötetére (*Miért Szicília*, 1998; *Az ellenállás formái*, 2000; *A szökés gyakorlatása*, 2004; *Fékezés*, 2006). Ugyanakkor a kötet Xántus kalandozásainak állomásait megidézve megtartja a költői szerepjáték során felvett alteregó valós életrajzi vonulatát.

Az emigráns honvédhadnagyból lett földrajz- és néprajzkutató, korábban ismeretlen növény- és állatfajok felfedezője és gyűjtője, a pesti állatkert megálmodója, a Winnetou-regény Old Shatterhand-figurájának modellje egyes megítélések szerint kalandornak számított, és a nagyotmondás se állt távol tőle. Jász Attila ezzel szemben egy teljesen más életprogramot tapintott ki Xántus alakjában (vagy éppen önmagában): „*olyan egyszerűen akarok élni / mint aki egy letűnt korba tér vissza // olyan egyszerűen mint aki el se ment / mintha meg se született volna*”. Ez a szellemi törekvés a kötet első ötven versében hangsúlyos igazán, a *levélfogalmazványok* ugyanis Xántus

édesanyját szólítják meg, és hangvétellükben az aggódó szülő elvárás-horizontjához igazodnak, szépítenek, minorizálnak, az őszinteségükön olykor a kegyes elhallgatás kerekedik fölül, jellemző rájuk a lírai én és a történeti én szoros egymásba fonódása, míg a naplótöredékek gyűjtőcím alatt szereplő versekben a történeti, az epikus, nem utolsósorban az őszinte én szólama a jellemző, és még töményebbek az életrajzi utalások. A levél- és naplóműfajba (k)öltözött prózaversek négy befogadói irányba terjeszkednek: a levelek az édesanyját szólítják meg, a napló természetsszerűleg magát a naplórót, mindkettő pedig elválaszthatatlanul a költőt is kérdezi, hogy végül az olvasóval kommunikáljanak.

Jász Attila végső soron nem azért bújt száz vers erejéig Xántus János bőrébe, hogy rekonstruálja annak kalandos életét vagy megelevenítse életének kalandjait, hanem hogy a költészet és a költői szerepjátszás feletti gondolkodása nyomán létrehozza a tizenkilencedik századi Magyarország egyik emblematikus és karizmatikus figurájának metaforáját, és azonnal le is bontsa ezt a metaforát, úgy, miként a történelem erodálta Xántus alakját. Metafora helyett persze mondhatnánk mítoszt is, ami költői pátosz nélkül nehezen képzelhető el. Hiszen Xántus mégiscsak a szabadságvágya miatt volt kénytelen elhagyni hazáját, nemzetével együtt harcolt a szabadságért, Amerikában viszont katonaként a másik oldalra került, és bár erősen rokonszenvesek számára az őslakosok, az indiánokról, akárcsak a magyarokról is úgy tartja, hogy voltaképpen a nemzettársak egymás legnagyobb ellenségei. A szabadságharcosból lett elnyomó identitásbeli *határátlépése* nyomán a hova is tartozom, az egyén és a közösség problematikája tematizálódik a szerepjátszó versek sorában, sőt sokkal több, a geopolitikai, a történelmi és nemzettudat, a természetközelség vágyának filozófiája, a mi és a ti csoportjai közötti átjárhatatlanság megszüntetésének utópiája, és ha már a lét nagy kérdéseinél tartunk, a megismerés lehetőségeinek problematikája is kiemelten hangsúlyos Jász Attila gondolkodásában. Xántus Amerika és Ausztrália között 89 szigetet és zátonyt fedezett fel, ottani, majd Ceylonban, Borneón, Kínában, Japánban tett természettudományos és néprajzi gyűjtőmunkája nyomán pikkelyes hüllőket, kolibrit, gekkót neveztek el róla, mégis mások írásaiból kompilálva, nem pedig eleven tapasztalataira alapozva írt útikönyvet – igaz, nem a tudományosság, hanem a népszerűsítés és a szórakoztatás szándékától vezérelve, az pedig már csak hab a tortán, hogy a veresszövegbe is bevont May Károly is csupán kétes tapasztalati alapú könyvekből tájékozódva írta indiánregényeit, így Xántus hitelesnek nem mindig mondható útikönyveiből is merített, Jász Attila pedig erre az egyre lazább kötésű építményre húzott fel egy újabb emeletet. Hol is a tulajdonképpeni határ a tudós kutató és a szellemi kalandor között, létezik-e egyáltalán ilyen határ – kérdezi kimondatlanul is Jász Attila. A költői kérdést nem lehet megválaszolni, nem is célja a költőnek, aki azért vállalta versben alakított szerepét, egy regényes élet kalandjainak nyomon követését Xántus csodamokaszinjában, hogy a világ iránti *saját* viszonyát tisztázza, miként előző könyveiben is tette.

Kalligram, 2007